

директоркою Літературно-меморіального музею-садиби Лесі Українки. Мене цікавила доля пана Роберто Гааба. Як виявилось, нащадок Лесі Українки в Колодяжне приїздив після конференції ще чотири рази. Привозив знову

своїх дітей, а одного разу приїхав навіть із другою дружиною, етнічною росіячкою. Українську мову поки що не осилив. Російську розуміє. Цікаво, чи сьогодні закликав би пан Роберто українців нюхати порох?!

Дарина Данильченко

ЗНАНИЙ ПОЛТАВСЬКИЙ СКІФОЛОГ ПЕТРО ГАВРИШ

Вивчати історію скіфів – нелегка, кропітка, але надзвичайно цікава робота. Найбільш достовірним джерелом інформації є скіфські поховання під курганами – земляними спорудами. Саме археологічні знахідки допомагають реконструювати життєвий устрій, побут, традиції одного з найзнаковіших народів раннього залізного віку.

На особливе пошанування заслуговує людина, котра у своїй невичерпній зацікавленості старожитностями зосередилася на вивченні археологічної мившини малої батьківщини. Улюбленій справі впродовж усього наукового життя був відданий Петро Якимович Гавриш – археолог, краєзнавець, кандидат історичних наук.

Науковий доробок ученого в дослідженнях поселенських і поховальних пам'яток скіфського часу на території Полтавської та Сумської областей, у басейнах річок Псла та Ворскли не втрачає свого значення й сьогодні. Актуальною залишається проблематика, розв'язувана ним на засадах сучасної методології та практики археології, а тому науковий спадок Петра Гавриша потребує всебічного вивчення.

Об'єктом нашого аналізу стали життя й наукова творчість П. Я. Гавриша в контексті розвитку скіфознавства. **Предметом** – польова експедиційна, видавнича, науково-педагогічна діяльність ученого в галузі археології та давньої історії України.

Мета дослідження – розкриття значення доробку П. Гавриша в науковій реконструкції скіфської доби в давній історії України. Висвітлюючи її, наголошуємо на чинниках становлення особистості, формуванні світогляду й історичних зацікавлень майбутнього скіфознавця; з'ясовуємо найважливіші здобутки його археолого-краєзнавчої роботи як дослідника й викладача Полтавського педуніверситету; розкриваємо еволюцію поглядів і уявлень ученого на вузлові проблеми скіфського часу на досліджуваній території; окреслюємо внесок П. Гавриша у вивчення історії Скіфії через аналіз його основних публікацій. Зауважимо, що це перша спроба ретельного вивчення наукової спадщини знаного скіфолога. Джерелами до

П. Я. Гавриш (07.03.1956–25.10.2018) – учений-археолог, історик, краєзнавець, педагог

її написання стали біографо-бібліографічний нарис про вченого в книзі «Історичний факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка: збірник матеріалів і біобібліографічні покажчики» [18], ювілейна стаття О. Коваленко та А. Гейка [19], некрологи [17; 22], написані колегами й учнями дослідника А. Гейком, А. Щербанем, тощо.

Народився майбутній учений у селі Більську Котелевського району Полтавської області в селянській сім'ї. Грандіозні вали відомого Більського городища, розповіді старожилів-односельців позначилися на щирому захопленні археологією та зацікавленості

минувшиною рідного краю вже в шкільному віці. Науковець згадував: «Я в п'ятому класі дуже любив читати різні книжки з історії. Випадково у шкільній бібліотеці я побачив велику товсту книжку, де було написано про більські вали і навіть вміщувались картинки з планом Більського городища. Я не міг тоді уявити, що у книжці, виданій самою Академією наук України, описують те, поруч із чим я живу і бачу мало не щодня. Відтоді я почав збирати будь-яку інформацію про Більське городище, але мені у ті часи була доступна інформація майже виключно із місцевої преси» [6, с. 7].

Працюючи в колгоспі, Петро Якимович не полишає свою мрію про вивчення давніх таїн. Після проходження військової служби (1974–1976) він закінчує підготовче відділення для трудової молоді при Харківському університеті імені О. М. Горького й уже 1978 р. стає студентом історичного факультету цього вишу. Розкопки експедиції університету під керівництвом одного з найавторитетніших дослідників лісостепових пам'яток початку доби заліза Б. Шрамка вражали, захоплювали та, врешті, вплинули на професійний вибір: спеціалізація – археологія раннього віку. Почав брати активну участь в археологічних експедиціях, досліджувати Більське городище, працюючи над курсовою роботою, долучаючись до розкопок під орудою професора Б. Шрамка.

З вересня 1983 р. Петро Якимович викладає археологію України, історію України, народознавство, спецкурси з археології Полтавщини в Полтавському педінституті. Початок його науково-педагогічної праці збігся в часі з новим напрямком в археологічних студіях на історичному факультеті. Уже 1984 р. з ініціативи Петра Якимовича сформовано самостійну археологічну експедицію Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка. Відтоді студенти-історики вишу перестали напрошуватися в експедиції інших наукових інституцій [20, с. 74–75].

В 1984–2006 рр. П. Гавриш здійснював археологічні дослідження пам'яток скіфського часу на території Більського городища та в його окрузі, у межиріччі річок Псла й Ворскли. Розкопки проходили на Східному й Західному укріпленнях фортеці 1985 р. під керівництвом Б. Шрамка, а від 1986 р. експедиція Полтавського педінституту вже самостійно здійснювала археологічні роботи. Розвідки здійснювали на території ближньої округи Більського городища, на поселенні біля с. Саранчівки (1987), уздовж русел річок Вільхової Готви, Груні та Сухої Груні (1986–1987, 2004–2008 роки). У 1987–1993 рр. розкопано значну частину Книшівського городища та п'ять курганів Броварківського могильника в Попсіллі. Городище площею понад 5 тисяч квадратних метрів відкрито для археологів; його унікальні матеріали досі залишаються цінними для наукової інтер-

претації, зокрема для розкриття економічного, суспільного та релігійного життя тогочасної спільноти.

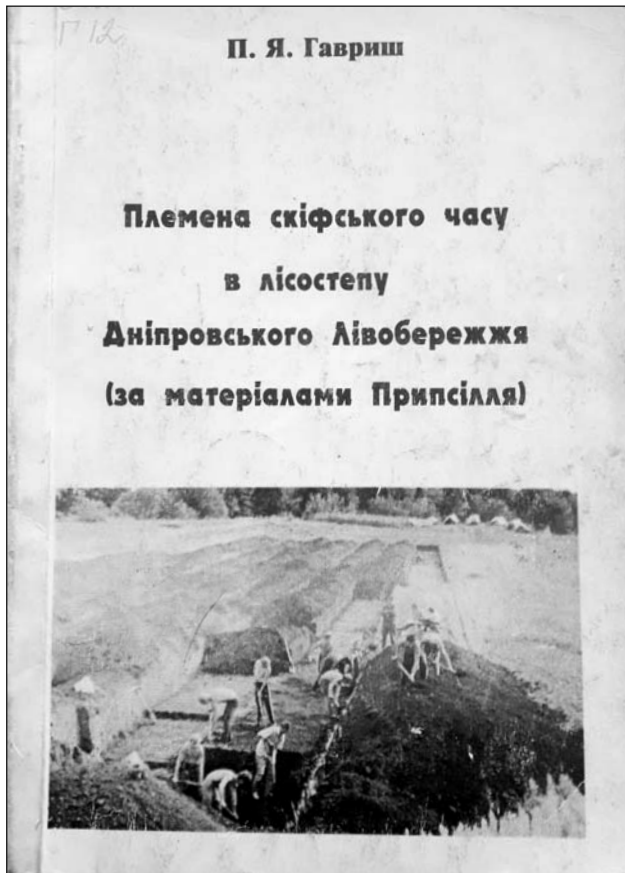
В 1994–2006 рр. учений досліджував Більське городище – його поселенську структуру, оборонну лінію, навколишні кургани. Експедиція вивчала культурні нашарування та вал Західного укріплення Більського городища (1994, 1997–2003), поселення в урочищі Царина на теренах Великого Більського городища (1996), біля сіл Довжик (1995) і Куземин в урочищі Геюсів Яр (1996), оборонні споруди Великого Більського городища (2006), курган в урочищі Скоробір (2003, 2006) [22, с. 142].

Як зазначає А. Щербань, невдовзі «кар'єра» вченого як польового дослідника закінчилася через певне розчарування дійсністю. Імовірно, це пов'язане з можливим зникненням курганів із горизонту внаслідок інтенсивної оранки полів, зі спустошливим пограбуванням переважної більшості курганів, відсутністю ефектних археологічних знахідок. П. Гавриш поринає в науково-публікаційну діяльність.

1996 р. в інституті археології НАН України дослідник захистив дисертацію на здобуття наукового ступеню кандидата історичних наук за спеціальністю «Археологія» (тема – «Населення скіфського часу басейну Середнього Псла»), 2001 року здобув звання доцента. Невід'ємною часткою його роботи була навчальна й виховна діяльність, яка характеризувалася дружньою атмосферою під час студентських практик та експедицій, слухними настановами й патріотичним духом. Особистий приклад педагога спонукав до професійних занять археологією багатьох студентів, деякі з них стали кандидатами історичних наук, ретельними археологами-дослідниками, як-от Роман Луговий, Оксана Коваленко, Анатолій Гейко, Ігор Гавриленко, Олександр Ткаченко, Сергій Сапегін, Марина Дараган, Констянтин Мироненко, Роман Рейда, Анатолій Щербань, В'ячеслав Шерстюк, Андрій Тимошук, Юрій Пуговолок, Ярослав Володарець-Урбанович.

П. Гавриш – автор шести монографій, чотирьох науково-популярних книг та понад 100 статей (див. [6–8; 10–16]). У його науково-просвітницькій діяльності варто виокремити фундаментальні праці, які найбільш повно висвітлюють аспекти скіфознавства.

Учений здійснював польові дослідження відомих археологічних пам'яток – Більського східного городища, Більського Західного городища, Більського Великого городища, поселень в окрузі Більського городища, Книшівського городища та Броварківського курганного могильника на Середньому Пслі. Його дисертація, що разом із результатами досліджень останніх років склала монографію «Племена скіфського часу в лісостепу Дніпровського Лівобережжя (за матеріалами Припсілля)» (2000), активно цитована в наукових колах та заслуговує на

особливу увагу. У ній усебічно висвітлено пам'ятки скіфського часу в басейні річки Псел, наведено характеристику поселень, житлово-господарських комплексів, матеріальної культури, господарства, релігійних вірувань, поховального обряду місцевого населення. Учений порушив такі актуальні наукові проблеми, як походження місцевого населення, його етнокультурний розвиток, етнегеографія Скіфії; наголосив, що їх неможливо успішно вирішити без ґлибленого вивчення всіх локальних груп пам'яток лісостепової частини Скіфії.

Описуючи джерела та історіографію пам'яток скіфського часу Припсілля, Петро Якимович висвітлює поетапно історію вивчення регіону, зокрема зазначає, що питання походження місцевого населення, його етнокультурного розвитку, господарювання довго залишалися поза увагою науковців, і лише на початку 1950-х рр. було започатковане цілеспрямоване вивчення скіфської доби Припсілля В. Іллінською (вона запропонувала об'єднати пам'ятки скіфського часу в басейні Псла та Сули в одну локальну групу). Ідентичних поглядів дотримуються науковці В. Петренко, А. Моруженко, концепція яких, на думку П. Гавриша, може бути слушною, але історичні процеси на цій території значно складніші за описані, а тому потребують уточнення.

Не погоджується вчений і з гіпотезою Ю. Бойко стосовно історико-культурного розвитку населення скіфської доби в басейні Ворскли та Псла: згідно з

нею, у скіфську епоху існувала так звана Ворсклянська регіональна соціально-економічна система. Насправді ж своєрідна за характером поселень і матеріальної культури група пам'яток у басейні Ворскли пов'язана з переселенням частини населення з правого лісостепового берега Дніпра. Заперечення викликає визначення місця й ролі, а також хронології Книшівського городища: на думку Петра Якимовича, воно було одним зі значних центрів економічного, культурного й суспільного життя на середньому Пслі, тому не може розглядатися лише як віддалений військовий рядовий форпост Більського городища.

Значну увагу П. Гавриш приділяє дискусійній проблемі походження населення скіфського часу в межах Лівобережного степу. Він вирізняє три основні напрямки, за якими можна згрупувати викладені вченими в різні часи гіпотези про походження лісостепового населення Лівобережної України в епоху раннього заліза: 1) автохтонний (О. Спіцин, Б. Граков, Г. Мелюков, С. Берестнев); 2) міграційний (В. Іллінська, О. Тереножкін, Б. Рибаків, П. Ліберов, М. Артамонов); 3) автохтонно-міграційний (Б. Шрамко, В. Мурзін). Найбільш переконливою автор уважав концепцію Б. Шрамка, згідно з якою місцева генетична лінія впродовж епохи бронзи й раннього заліза на Дніпровському лісостеповому Лівобережжі не переривається, а продовжує розвиватися в скіфський період, зазнаючи культурних впливів від сусідніх народів. Учений запропонував етнічну карту Лівобережної України скіфської доби, за якою лісостеп Дніпровського Лівобережжя населяли племена будинів і гелонів.

Характеризуючи поселення й поховання скіфського часу в басейні Псла, автор наголошував на нерівномірності розміщення пам'яток скіфської доби. Він добачає на території басейну р. Псел три групи поселень VII–III cc. до н. е., які мають свій ареал поширення та різняться за зовнішніми ознаками, деякими рисами матеріальної культури. Перша група поселень охоплює верхів'я Псла та притоки в межах сучасної Курської області. Друга група розташована в середній течії Псла, починаючи від Миропілля Сумської області до Гадяча на Полтавщині. Третя група в Припсіллі охоплює територію межиріччя Псла й Ворскли, хронологічно й за рисами матеріальної культури вона близька до ранньоскіфських поселень у середній течії Ворскли.

Петро Якимович твердив, що найбільш ранніми пам'ятками скіфського часу в середній течії Псла слід уважати Книшівське городище та Броварківський курганий могильник, підтвердженням чого є знайдені бронзові наконечники стріл. В останній чверті VII ст. до н. е. Книшівське городище вже функціонувало як укріплене дерев'яною стіною поселення. За П. Гавришем, пізній хронологічний рубіж

пам'яток скіфської доби Припсілля датований кінцем IV – початком III ст. до н. е. Знахідки бронзових наконечників стріл, прикрас, античного імпорту свідчать про те, що наприкінці IV ст. до н. е. більшість поселень у басейні Псла поступово припиняє своє існування. Матеріали III ст. до н. е., за незначним винятком, у пам'ятках басейну Псла відсутні. Це дає підстави стверджувати, що останні поселення скіфської доби в басейні Псла зникають на початку III ст. до н. е. [12, с. 69].

У матеріальній культурі археологічних пам'яток переважають керамічні вироби. Детальний аналіз комплексу керамічного посуду Припсілля показує, що він суттєво не вирізняється з-поміж сусідніх районів Лівобережного лісостепу, за винятком басейну нижньої та середньої Ворскли. А практично повна подібність спостерігається в кераміці Книшівського та Більського Східного городища.

Населення басейну Псла виготовляло широкий набір різноманітних знарядь і речей, до яких належить так звана технічна кераміка, присутня в усіх поселеннях Припсілля, а саме: пряслиця, конуси, важки, вальки тощо. Значне місце посідають прикраси, велику кількість яких виявлено в поселеннях і в похованнях. Вироби з металів (заліза та бронзи) репрезентовані шпильками, браслетами, сережками, підвісками та перснем. Ці предмети були знайдені під час розкопок Книшівського городища. У похован-

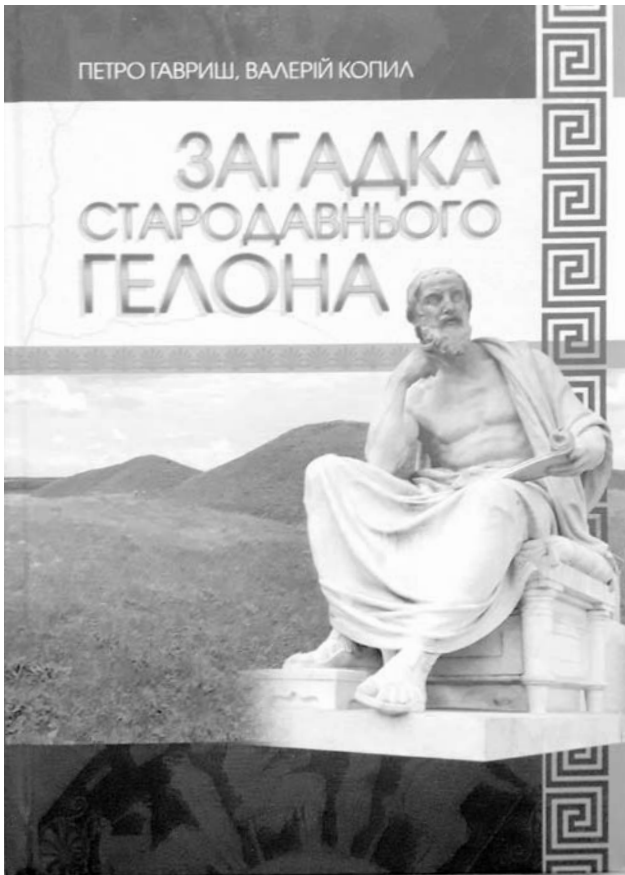
нях Броварківського курганного могильника присутні предмети озброєння та деталі кінської зброї [12, с. 112].

У дослідженні Петро Якимович торкається й аспекту житлово-господарчих комплексів, зокрема підкреслює, що завдяки розкопкам на Книшівському городищі можна простежити систему внутрішнього планування поселень VII–III ст. до н. е. в басейні р. Псла. Розміщення садиб відбувалося за кільцевою системою, існували певні особливості будівельних традицій скіфського часу: зведення наземних будівель способом зрубу, кожна нижня частина яких заглиблена в ґрунт; прямокутна або близька до неї форма жител [12, с. 115]. Також садиби скіфського часу в басейні Псла, зокрема в Книшівському городищі, мали різноманітні господарські будівлі та споруди (комори для зберігання збіжжя, продуктів, господарського реманенту та знарядь, погрібки, надвірні печі, смітникові ями тощо).

Дослідник ретельно описує господарство, яке мало три основні галузі: хліборобство, городництво й садівництво. Друга і третя з них були менш розвинуті, тому не відігравали суттєвої ролі в господарстві землеробів скіфської доби лісостепу України. Однією з провідних галузей господарства було скотарство, що забезпечувало м'ясними та молочними продуктами, сировиною для домашніх промислів, тягловою силою в рільництві та транспорті [12, с. 124]. П. Гавриш не погоджується з висновками А. Моруженко про високу питому вагу дрібної рогатої худоби в скотарстві населення; натомість наводить дані, згідно з якими за співвідношенням видів свійських тварин у домашньому стаді населення басейну р. Псел (на прикладі Книшівського городища) суттєво не різнилося із жителями сусідніх регіонів у лісостеповому межиріччі Дніпра й Дону, простежувалося поступове зростання поголів'я худоби.

Знахідки залізних шлаків, уламків сиродутних печей та широке розповсюдження залізних речей є основними показниками розвитку місцевої чорної металургії в поселеннях скіфської доби лісостепової зони України. Розвиток домашнього виробництва вчений простежує на прикладі Книшівського городища, де було виявлено будівлю, яка, можливо, пов'язана з діяльністю стародавнього гончаря. Цікавим моментом є знахідки уламків античних амфор, посуду та предметів різного вжитку, що свідчить про інтенсивні торговельні відносини із сусідніми народами, особливо з Ольвією та містами Боспорського царства. Зокрема, посуд та амфори, знайдені в Книшівському городищі, походять з Аттики, Хіоса, Фазоса, Самоса, Лесбоса, Синопи, Гераклеї та інших центрів.

Дослідник підсумовує, що високий для того часу рівень розвитку господарства забезпечувався сприятливими природно-кліматичними умовами. Основу

господарської діяльності становили хліборобство разом із придомним та вигінним скотарством, залізоборне та бронзолivarне ремесло, домашнє виробництво й допоміжні промисли. Розвиток матеріального виробництва давав можливість одержувати значний надлишковий продукт, який обмінювали на речі імпортного виробництва. Перші предмети античного імпорту на Книшівському городищі з'являються вже в VI ст. до н. е. [12, с. 137].

На основі польових досліджень було висвітлено походження й етапи еволюційного розвитку племен скіфського часу Середнього Псла. За археологічними джерелами встановлено, що вони походять від населення бондарихинської культури, поширеної в лісостеповій зоні Дніпровського Лівобережжя в епоху пізньої бронзи – раннього заліза [12, с. 147]. Кожен етап формування мав свій зміст і вплив на подальше життя. Виділяється архаїчний період (VII – рубіж VI ст. до н. е.) еволюційного розвитку автохтонних осілих землеробсько-скотарських племен. Дослідник припускає, що, імовірно, це був численний народ будинів, опис якого в V ст. до н. е. здійснив Геродот.

Бурхливими історичними подіями характеризується другий (ранній) період, що охоплює приблизно VI ст. до н. е. Тоді на місцеву територію проникають войовничі племена, у яких можна вбачати гелонів. На період VI ст. до н. е. припадає процес формування будино-гелонського суспільства, інтеграція двох способів господарювання, що спричинило прогрес в їхньому розвитку. На Середній Ворсклі виникає

грандіозне Велике Більське городище – місто Гелон, яке, вочевидь, було також адміністративним і політичним центром спільноти.

Упродовж V – першої половини IV ст. до н. е. триває третій (середній) період – найбільше піднесення суспільно-економічного життя будино-гелонських земель у лісостеповій зоні межиріччя Дніпра й Дону.

У заключному (пізньому) періоді історії припсіельських племен (друга половина IV – початок III ст. до н. е.) лісостепове суспільство гелонів і будинів перебуває у кризовому стані, що призвів до за-непаду, а потім і розпаду цього суспільства, тому на початку III ст. до н. е. життя в городищах і поселеннях Середнього Псла поступово згасає.

У монографії вміщено ілюстрації знайдених предметів та фотографії розкопок валу Книшівського городища.

Окремого розгляду та значної уваги вартє Гавришеве дослідження феномену Більського городища – археологічної пам'ятки VII–III сс. до н. е., унікального об'єкта історико-культурної спадщини України. Це городище скіфської доби віддавна приваблювало вчених. Для полтавського науковця воно було наріжним каменем історико-археологічних студій. Скіфолог установлював локалізацію, поселенську структуру й оборонні споруди цього об'єкта, зробив серію тематичних публікацій [1–5; 9].

Н. Гавриш ототожнює Більське городище з легендарним містом-полісом Гелоном, описаним «батьком» історичної науки Геродотом у середині V ст. до н. е. У

своїх працях історик висвітлював такі проблеми, як площа поселення, чисельність (імовірна) його жителів. У книзі «Більське городище (місто Гелон): реалії і міфи» він змальовує топографічні умови, планування й розміри оборонних споруд, культурні нашарування. Цій темі він присвятив низку публікацій, у яких відображено минуле Більська з часу його заснування й до здобуття Україною незалежності 1991 р. У публікаціях учений аналізує гіпотези, судження й висновки таких авторитетних дослідників, як В. Ляскоронський, В. Городцов, Б. Рибаків, О. Медведєв, Б. Шрамко, В. Мурзін, О. Супруненко; сам спирається на розробки В. Щербаківського, який уперше ототожнив Більське городище з Гелоном.

У статті «Могили воїнів у курганній групі “Скоробір” міста Гелона» П. Гавриш висвітлює проблемні питання військової сфери, аналізує понад десяток воїнських поховань (60% досліджених могил), узагальнює основні прикмети поховального обряду різних соціальних груп, висвітлює загальну структуру та ієрархію воїнської верстви Більського городища-міста Гелона.

В останні роки своєї наукової діяльності П. Гавриш переймався проблемою існування Куземинського укріплення. Указуючи на відсутність будь-яких ознак решток такої пам'ятки на місцевості як сьогодні, так і в минулому, він дискутував із Б. Шрамком, спростовуючи деякі факти щодо Куземинського укріплення. Так, невелика кількість знахідок скіфського часу й узагалі незначний культурний шар пам'ятки (це Б. Шрамко пояснює відсутністю на Куземинському укріпленні постійного населення) дивують полтавця, оскільки, на його думку, створення фортифікаційних споруд передбачало наявність постійного населення для охорони й обслуговування об'єктів, яке мало залишити досить потужний культурний шар [21, с. 103]. Водночас дослідники С. Скорий, О. Супруненко, В. Приймак, О. Коротя та ін. бачать рацію в цій дискусії саме за Б. Шрамком.

Петро Якимович не погодився з припущеннями Б. Шрамка, Ю. Бойка, О. Супруненка, К. Мироненка стосовно чисельності жителів Більського городища, уважаючи їхні демографічні розрахунки максимальної кількості населення Більського городища значно завищеними.

Варто зазначити, що одним із досі не з'ясованих питань скіфознавства є етнографія Геродотової Скіфії. Проблема зумовлена розбіжностями між писемними й археологічними джерелами щодо з'ясування локалізації на карті Південно-Східної Європи народів, про які повідомив Геродот у праці «Скіфський логос». За П. Гавришем, локалізувати Гелон можна на землі народу будинів, ідентифікувавши його за конкретною археологічною пам'яткою (можна й по-іншому підійти: спочатку переконливо ідентифікувати місто Гелон із конкретним стародавнім поселенням) [10, с. 170].

За підсумками польових досліджень учений детально описує археологічні об'єкти раннього залізного віку, топографічні умови, планування й розміри оборонних споруд, культурні нашарування. Уперше він докладно розглянув ближню округу городища-гіганта, приділив увагу історії вивчення пам'ятки, розвінчав міфи про Більське городище, показав його унікальність і культурно-історичне значення [20, с. 75].

Науково-популярна робота «Фортифікаційне будівництво у стародавньому Гелоні: історико-археологічне дослідження» [16] П. Гавриша – останнє видання, яке вийшло через рік після дочасної смерті вченого. У книзі розглянуто історію фортифікаційного будівництва в найдавнішому протомісті України Гелоні, подано авторську інтерпретацію хронології й технології зведення оборонних споруд, висвітлено передумови та причини вживання заходів щодо відсічі агресії степових кочовиків Північного Причорномор'я – скіфів. Тематичні дослідження П. Гавриша переконують, що це місто-фортеця на перехресті торгових шляхів мало важливе економічне, культурне й релігійне значення й посідало важливе місце в історії скіфів та історії скіфського царства.

Виснуємо, що науковий доробок П. Гавриша значущий для Полтавщини й України загалом. Талановитий учений і педагог зробив вагомий внесок у розвиток вітчизняного скіфознавства, інтерес до якого з юних літ йому прищепило середовище, у якому зростав. На місці рідного села понад дві тисячі років тому стояло загадкове місто Гелон, його давні вали пробуджували зацікавленість, що вивела сільського хлопчика на шлях глибокого дослідника, ученого-археолога. Помітно вплинула на становлення вченого співпраця з Б. Шрамком. Вагоме значення для археологічної науки й полтавського краєзнавства мають здійснені під керівництвом П. Гавриша розкопки культурного нашарування та валу Західного укріплення Більського городища, поселення в урочищі Царина на теренах Великого Більського городища, біля сіл Довжика й Куземина в урочищі Геосів Яр, оборонних споруд Великого Більського городища, кургану в урочищі Скоробір. Їхні нововідкриті матеріали поповнили археологічну базу краєзнавчих музеїв та історико-культурного заповідника «Більськ». Статті, монографії, видавничі проекти, підготовлені й ініційовані вченим, увічнили його ім'я в історії української науки, зокрема скіфології. У своїй працях він виклав ґрунтовні й переконливі дані на основі результатів власних археологічних розкопок. Ідентифікуючи Більське городище з прадавнім містом-полісом Гелоном, П. Гавриш доволі переконливий, оскільки бере до уваги синхронність їхнього існування, відповідність місцевості географічним умовам, описаним Геродотом, розміри та планування міста Гелона, фортифікації, житлову та культову архітектуру, знання причорноморських греків про існування Гелона тощо. Хоч окремі висновки на-

уковця й мають дискусійний характер, вони й надалі перебувають у центрі уваги професіоналів-дослідників. Акцентоване П. Гавришем питання походження й етнокультурного розвитку населення Дніпровського Лівобережжя, ініційоване ним поглиблене вивчення всіх локальних груп пам'яток лісостепової частини Скіфії, розробка окремих проблем історичної науки на археологічному матеріалі залишається важливим підґрунтям для сучасних напрямків дослідження скіфології.

Література

1. Гавриш П. А. Археологические исследования в междуречье Псла и Ворсклы в ходе работы над «Сводом памятников истории культуры». *Первая Всесоюзная научная конференция по историческому краеведению*. Киев, 1987. С. 284.
2. Гавриш П. А. Керамическая посуда с поселения скифского времени у с. Саранчевка. *Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины*. Полтава, 1989. С. 49–52.
3. Гавриш П. А. Новые поселения скифского времени на Полтавщине. *Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины*. Полтава, 1988. С. 27–28.
4. Гавриш П. А. Разведки в бассейне р. Грунь-Ташань. *Археологические открытия 1986 года*. Москва, 1988. С. 267–268.
5. Гавриш П. А., Супруненко А. Б. Археологические памятники г. Полтавы и окрестностей. *Археологические открытия 1986 года*. Москва, 1988. С. 268.
6. Гавриш П. Я. Більське городище (місто Гелон): реалії і міфи. Полтава, 2016. 239 с.
7. Гавриш П. Я. Більська давнина: нариси з історії села Більська на Полтавщині від часу заснування до 1917 р. Полтава : Дивосвіт, 2012. 276 с.
8. Гавриш П. Я., Гейко А. В. Городища скіфського часу на Полтавщині. *Тези доповідей і повідомлень першої Полтавської наукової конференції з історичного краєзнавства*. Полтава, 1989. С.107–108.
9. Гавриш П. Я. Могили воїнів в курганній групі «Скоробір» міста Гелона. Полтава, 2007. 25 с.
10. Гавриш П. Я., Копил В. В. Загадка стародавнього Гелона. Полтава, 2010. 212 с.
11. Гавриш П. Я., Пеляшенко К. Ю. Ліпний посуд Книшівського городища. *Археологія*. 2017. С. 73–84.
12. Гавриш П. Я. Племена скіфського часу в лісостепу Дніпровського Лівобережжя (за матеріалами Припсілля). *Археологія*. 2000. С. 94–105.
13. Гавриш П. Я. Розкопки курганів скіфського часу біля с. Броварки на Полтавщині. *Археологія*. 1998. С. 29–37.
14. Гавриш П. Я. Чисельність стародавніх мешканців Більського городища. *Феномен Більського городища – 2018*. Харків – Котельва, 2018. С. 11–16.
15. Гавриш П. Я. Унікальність розмірів Більського городища. *Треті Череванівські читання*. Полтава, 2016. С. 122–128.
16. Гавриш П. Я. Фортифікаційне будівництво у стародавньому Гелоні: історико-археологічне дослідження. Котельва – Харків : Більськ ; Майдан, 2018. 186 с.
17. Гейко А. В. Пам'яті Петра Якимовича Гавриша. *Археологія*. 2018. С. 157–158.
18. *Історичний факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка : зб. матер. і біобібліограф. покажч.* Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. 456 с.
19. Коваленко О. В., Гейко А. В. До 60-річчя Петра Якимовича Гавриша. *Історична пам'ять*. 2016. С. 34–35, 158–159.
20. Коваленко О. В., Луговий Р. С., Романенко В. В. Історія археологічних досліджень Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. *Українська археологія: здобутки, сучасний стан та перспективи*. 2020. С. 74–77.
21. Скорий С. А., Супруненко О. Б., Приймак В. В., Коротя О. В. До питання про наявність Куземинського укріплення Більського городища. *Археологія*. 2008. № 3. С. 102–105.
22. Щербань А. Л. На жаль, остання... *Феномен Більського городища – 2018*. Харків – Котельва, 2018. С. 4–8.

